

JOVILĖ KOTRYNA BAREVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas

PRANO DOVYDAIČIO INTELEKTUALINĖS BIOGRAFIJOS VINGIAI

The Career of P. Dovydaitis

SUMMARY

The main aim of this article is to draw an intellectual biography of the Lithuanian politician, teacher, encyclopedist, editor and philosophy professor Pranas Dovydaitis. The article discusses the most important facts of his life and presents the main events of his national and scholarly activity. It is emphasised that Dovydaitis paid special attention to the spiritual perfection of Lithuanian society, to various cultural movements, and to the advocacy and propagation of eternal Christian truths. His difficult life and its tragic end invite us to consider ethical values and the moral education of youth and of all society in Lithuania today.

Tuomet Viešpats tarė: Mano dvasia nepasiliks amžinai žmoguje, nes jis yra ir kūnas. Tebūna jų dienos šimtas dvidešimt metų (Pr 6, 3).

2006 metų gruodžio 2 dieną Dovydaitis būtų šventęs Nojaus palikuonims skirto amžiaus sukaktį. Deja, tų pačių metų lapkričio 4 d. sukako 64 metai, kai „ateitinių tėvą“ komunistai sušaudė Sverdlovsko kalėjime. Nors jis neišgyveno nė pusės bibliiniams žmonėms pažadėto amžiaus, bet dėl savo idėjų, darbų ir pasiaukojimo vertas būti vadinamu Lietuvos katalikiškosios visuomenės ugdymo patriarchu.

Sklaidant įvairios literatūros, skirtos Dovydaičio gyvenimui ir visuomeninei veiklai aptarti puslapius, neišvengiamai kyla mintis, kad šis žmogus iki sielos gelmių buvo Lietuvos patriotas, negailėjęs nei laiko, nei sveikatos savo Tėvynės kultūrinimo ir krikščioninimo idėjos įgyvendinimui. To neeilinio ryžto ištaikas aptinkame eidami net profesoriaus vaikystės takais...

RAKTAŽODŽIAI: Pranas Dovydaitis, intelektualinė biografija, krikščioniškos vertybės, ugdymas.

KEY WORDS: Pranas Dovydaitis, intellectual biography, Christian values, education.

„GYVENIMO UNIVERSITETAS“ VAIKYSTĖJE

Užgrūdintas sunkių vaikystės išbandymų, Dovydaitis, kaip matysime, lemtingų likimo smūgių patyrė ir tolesniame gyvenime. Užaugusiam didelėje – dar keturiolikos brolių ir seserų – šeimoje, būsimajam filosofijos profesoriui anksti teko išmokti sunkaus fizinio darbo. Lauko ir miško darbai, gyvulių ganymas, ūkininkavimas kaime buvo pagrindinės užduotys mažam berniukui, turėjusiam tėvams padėti išauginti jaunesnius šeimoms narius. Psichologiniu požiūriu tai – ankstyvos protinės ir psichologinės brandos paskata. Tačiau tokia jauną asmenybę grūdinanti vaikystė, matyt, nulėmė tvirto, o kartu ir lankstaus, Dovydaičio charakterio susiformavimą.

Dovydaitis studijavo Veiverių mokytojų gimnazijoje, čia išsiugdė tvirtą tauti-

nę savigarbą, gynė lietuviybę ir lietuvių kalbą nuo intensyvių rusinimo praktikų¹.

Už dalyvavimą protesto streike pašalintas iš gimnazijos, Dovydaitis pasiryžo mokytis savarankiškai ir laikyti egzaminus eksternu. Tai buvo sumanymas, labiau primenantis ne konkretų tikslą, o miglose skendinčią svajonę, tačiau Dovydaičiui pavyko. Nuo 1907 metų pavasario iki 1908 metų jis rengėsi gimnazijos baigiamiesiems egzaminams, kuriuos tą pačių metų vasarą ir išlaikė². Gavęs gimnazijos baigimo liudijimą, Dovydaitis nusprendė siekti aukštojo mokslo. 1908 m. jis įstojo į Maskvos universiteto Teisės fakultetą, kurį baigė 1912 m. Nuo tų pačių metų antrosios pusės studijas tęsė Istorijos ir Filologijos fakultete³.

KOVA SU ATEIZMU

Nuo 1910 m. Dovydaitis imasi kovos su vis stiprėjančiomis ateizmo bangomis. Iškilus grėsmei krikščioniškajam tikėjimui, jis ryžosi išsaugoti katalikiškąsias praktikas, kuriomis gyveno jo tėvai. Zenono Ivinskio pastebėjimu, Dovydaitis buvo bene pirmasis Lietuvos patriotas, ryžtingai stojęs į žūtbutinę kovą su lietuvių tautos nutautėjimu ir nukatalikėjimu⁴. Vėliau sovietų valdžiai šie profesoriaus intelektualinės biografijos faktai taps kertiniu akmeniu, leidusiu nutraukti jo gyvenimo siūlą. Šios Dovydaičio pastangos išsaugoti lietuvių tautos tapatybę ir žengimą krikščioniškuoju keliu buvo kova, skirta nugalėti Antikris-

tui ir išsaugoti tą tikėjimą, kurį šiam visuomenės veikėjui ir mąstytojui įdiegė jo tėvai.

Tais pačiais metais žurnale *Draugija* Dovydaitis paskelbė straipsnį *Šis tas apie darvinizmą ir p. Avižonio principus* bei dvi studijas – *Biblija ir Babelis* ir *Kristaus problema*. 1911 m. vasarį išėjo jo redaguojamo žurnalo *Ateitis* pirmasis numeris. Jame išspausdinti *Trys pamatiniai klausimai* tapo ateitininkų sąjūdžio vedamąja gaire. Ateitininkų veiklai Dovydaitis būrė jaunimą – moksleivius ir studentus, ypač Maskvos lietuvių vaikus. Jo rūpesčiu ateitininkų veiklos centru tapo Kaunas.

1913 m. Dovydaitis tapo Vilniuje leidžiamo laikraščio *Viltis* redaktoriumi. Netrukus jo pastangomis šis leidinys tapo dienraščiu, ir tik 1915 m., vokiečiams užėmus Vilnių, *Vilties* laikraščio leidyba buvo uždrausta⁵.

Netrukus Dovydaitis tapo katalikiškos Kauno *Saulės* draugijos įsteigtos gimnazijos, taip pat gavusios *Saulės* pavadinimą, direktoriumi. Jo rūpesčiu šioje mokyimo įstaigoje vyravo pavyzdinė tvarka, o jos auklėtiniai ugdyti katalikiška dvasia, nuolat pabrėžiant sąžiningo darbo, Tėvynės meilės, lietuviybės puoselėjimo svarbą.

Nuo 1916 m. iki 1919 m. Dovydaitis vadovavo katalikiškai *Saulės* valdybai, 1920 m. tapo Lietuvių mokytojų sąjungos vadovu ir juo buvo iki 1924 m., leido žurnalą *Lietuvos mokykla*, pagelbėjo

steigiant Lietuvių katalikų mokslų akademiją. 1922 m. tapo šios akademijos vicepirmininku. Nuo 1927 m. – Katalikų veikimo centro valdybos narys. 1931 m. Dovydaitis tapo šio centro valdybos vicepirmininku, juo išbuvo iki 1938 m. Jis taip pat padėjo kurtis Šv. Pranciškaus pasauliečių ordinui. 1922 m. įvykusiame pirmajame šio ordino kongrese Dovydaitis skaitė paskaitas apie Šv. Pranciškų⁶.

Galime teigti, kad Dovydaitis krikščionybę suprato ne kaip tikėjimo sistemą, kaustomą griežtų dogmų, bet kaip gyvenimo būdą, propaguojantį meilę artimui. Regis, krikščioniškasis artimo meilės priesakas ir kantiškasis pareigos kategorinis imperatyvas buvo imtas įgyvendinti tikrovėje, o ne paliktas dūlėti etikai skirtų raštų lentynose...

TĖVYNEI IR MOKSLUI

1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje buvo sušaukta tautos atstovų konferencija, kurioje Dovydaitis buvo išrinktas į sudarytąją Lietuvos Tarybą. Kaip šios Tarybos narys, jis atliko svarbų vaidmenį skelbiant Lietuvos nepriklausomybę. 1918 m. vasario 15 d. Kaune sužinojęs apie tai, jog vokiečiai ketina paskelbti Lietuvos valstybę pagal Vokietijos planą, Dovydaitis nuvyko į Vilnių ir paskelbė, kad daugiau nebegalima atidėlioti, reikia skelbti Lietuvos nepriklausomybę. Jau kitą dieną, t.y. vasario 16-ąją, Nepriklausomybės Aktą pasirašė visi Tarybos nariai⁷.

Tačiau valstybine veikla Dovydaitis neapsiribojo. Jis reiškėsi ir kaip aktyvus

mokslininkas. Dar 1920 m. įsijungė į akademinį darbą Aukštuosiuose kursuose, kurie netrukus buvo pavadinti Lietuvos universitetu. Nuo 1922 m. tapo Teologijos ir Filosofijos fakulteto Religių istorijos katedros vedėju⁸.

Dovydaitis leido ir redagavo ne vieną inteligentijai ir visai lietuvių šviesumenei skirtą žurnalą. Tai – *Logos*, *Kosmos*, *Naujoji vaidilutė*, *Soter*, *Gamtos draugas*, *Lietuvos mokykla* bei laikraščiai – *Viltis* ir *Ateitis*. Šiuose leidiniuose gvildentose akademinės problemos, aptarti tuometinio Lietuvos mokslinio gyvenimo įvykiai ir faktai. 1931 m. Dovydaitis paskirtas *Lietuviškosios Enciklopedijos* vice-redaktoriumi⁹.

ATEITININKŲ ORGANIZACIJOS ĮKŪRIMAS

Juozas Girnius, apmąstydamas Dovydaičio veiklos reikšmę ateitininkų judėjimui rašo: „Norint organizacijos atveju vartoti „tėvo“ žodį, už idėją bei impulsą, net už pradinę organizacinę iniciatyvą svarbiau yra atitinkamo sąjūdžio faktinis sukūrimas. O šita prasme neabejojamai pagrindinis ateitininkijos sąjūdžio kūrėjas yra Dovydaitis“¹⁰.

Būtent ateitininkijos įsteigimas ir šios organizacijos veiklos skatinimas laikytinas jaunimo krikščioninimu ir visos visuomenės ugdymu. Tam tinkama dirva pirmiausia buvo moksleiviai ir studentai. Būtent gimnazijose sparčiai steigėsi ateitininkų būreliai, vyko slapti jų suvažiavimai, kurių iniciatorius ir buvo Dovydaitis. Iki Pirmojo pasaulinio karo ateitininkai sudarė katalikišką jaunimo sąjūdį. Taigi būtent jaunimui, vedamam Dovydaičio, atiteko pagrindinis visuomenės kultūrinimo vaidmuo.

1920 m. pirmajame Ateitininkų organizacijos kongrese Kaune, sušauktame paminėti ateitininkijos dešimtmetį, Dovydaitis skaitė ne vieną paskaitą. Na, o 1921 m., pradėjus steigti aukštosios mokykloms, ateitininkai ėmė skirstytis pagal mokslo lygį, tačiau pagrindinis vaidmuo šiame judėjime ir toliau atiteko moksleiviams. Tais pačiais metais, įsikūrus Studentų ateitininkų sąjungai, buvo įkurta ir Vyriausioji ateitininkų taryba. Ją sudarė moksleivių organizacijos ir studentų sąjungos pirmininkai ir trejiems metams renkamas pirmininkas. Pirmuoju iš jų tapo pats Dovydaitis¹¹.

1921 m. *Ateityje* jis išspausdino straipsnį *Dešimt metų ir kaip toliau*, tapusį ateitininkų veiklos programa. Tai buvo kvietimas visai tautai pasukti krikščioniškojo tobulėjimo ir laisvės keliu. Tačiau šis Dovydaičio kvietimas buvo priimtinas, deja, ne visiems. Dalis ateitininkų manė, kad krikščioniškoji mąstysena nėra itin svarbi tautos laisvės kelyje... Nuo 1927 m. Palangos reorganizacinės konferencijos sprendimu naujuoju ateitininkų judėjimo vedliu tapo Stasys Šalkauskis¹².

Tie šešeri metai (1921–1927), kai ateitininkams vadovavo Dovydaitis, buvo ištis vaisingi tautos kultūrinio tobulėjimo kelyje. Kaip tik tuo laikotarpiu buvo pradėti statyti Ateitininkų rūmai, o organizacijos narių skaičius gerokai išaugo. Ateitininkams vadovaujant Šalkauskiui, jų gretos naujais nariais, deja, pasipildė tik labai negausiai.

Dovydaitis ne tik domėjosi studentų ateitininkų veikla, bet ir bendravo su vyrų korporacija *Activitas*, merginų *Birutės* ir tarpkorporaciniu eucharistininkų būreliu. Ypač pastarajam skyrė labai daug dėmesio. Dovydaičio manymu, būtent eucharistininkai yra ateitininkų judėjimo širdis¹³. Tačiau, šios veiklos vadovu tapus Šalkauskiui, eucharistininkų būrelio teorinė ir praktinė veikla – susirinkimų lankymas, Šv. Rašto studijos, gailastingieji darbai, ligonių lankymas, misijų, spaudos ratelių darbas – ėmė sparčiai blėsti.

ATEITININKŲ ORGANIZACIJOS
GLOBA

1930 m. švietimo ministro įsakymu buvo uždrausta veikti moksleiviams ateitininkams. Jie buvo šalinami iš gimnazijų, o jų vadovai studentai tremiami iš Kauno ar įkalinami. Tačiau Dovydaitis savo globotinius lankė, teikė jiems paramą, skaitė paskaitas. Šis ateitininkų sąjūdis buvo įkurtas dar carinės Rusijos sprespaudoje, todėl Dovydaičiui jis buvo tarsi tautos dorovinio tobulėjimo simbolis.

Aldona Vasiliauskienė pastebi, kad Dovydaitis dažnai dalyvaudavo kone visuose ateitininkų renginiuose ar jiems vadovaudavo. 1932 m. liepos mėn. pavasarininkai Marijampolėje sušaukė kongresą, kuriame Dovydaitis režimo atžvilgiu pasisakė prieš katalikiško jaunimo veiklos varžymą. Po šio kongreso Dovydaitis buvo įkalintas¹⁴.

Nemažą dalį ateitininkų sąjūdžio lėšų sudarė paties profesoriaus pajamos. Jis skirdavo tam tikrą dalį pinigų moksleivių ir studentų ateitininkų veiklai. Tai buvo Dovydaičio globėjiška veikla, kuri, viena vertus, kėlė jaunuomenės intelektualinį lygį, o kita vertus, sudarė rimtų profesinių ir finansinių problemų pačiam profesoriui. Apie tai užsimena ir pats Dovydaitis, išsitarėdamas, kad jaunųjų ateitininkų draugijos gyvavimas iš jo paties atėmė ne vieną dienos kąsnį¹⁵.

1936 m. prezidentas Antanas Smetona už ateitininkų draugijos veiklos palaikymą ir skatinimą Dovydaitį pašalinė iš universiteto profesoriaus pareigų¹⁶.

Tačiau vėliau Dovydaitis vis dėlto vėl buvo gražintas į ankstesnias pareigas, tačiau dalykiniai santykiai su valstybinės valdžios atstovais smarkiai pašlijo.

Tačiau Dovydaitis ir toliau aktyviai reiškėsi ateitininkų veikloje, dažnai dalyvaudavo Kaune vykstančiuose ateitininkijos organizuojamuose renginiuose. Čia buvo ugdoma brolybės dvasia ir bendrystės jausmas, vienijantis ne tik krikščioniškąjį jaunimą, bet ir turėjęs apimti visą lietuvių šviesuomenę. Būtent tuometės lietuvių jaunuomenės tautinis ir religinis ugdymas Dovydaičiui tapo būdu pasipriešinti rusinimo ir asmenybių niveliavimo praktikoms, kurias be gailėsčio lietuviškajai tapatybei plėtojė sovietinio režimo atstovai.

Reikia pažymėti, kad ateitininkų veikla buvo nelegali, todėl jos organizavimas ir skatinimas sulaukė ypač daug valdžios persekiojimų ir draudimų. Ivinskio pastebėjimu, Dovydaitis, veikdamas su moksleiviais ateitininkais, buvo turbūt pats aktyviausias tuometės Lietuvos visuomenininkas¹⁷. Taigi, galima sakyti, Dovydaitis buvo ne tik ateitininkų sąjūdžio įkūrėjas, bet ir globėjas. Net ir šiam sąjūdžiui pradėjus vadovauti Šalkauskiui, Dovydaitis, tenka pastebėti, buvo kur kas aktyvesnis ateitininkas nei oficialusis šio judėjimo vadovas. Nes tuo laikotarpiu jaunimas, išitraukęs į ateitininkų veiklą, išsilaikė tik pastarojo pastangomis – Centro valdyba tapo tik formalia neveiksnia struktūra.

TREMtinio DALIA

1940 m., kai sovietai okupavo Vilnių, ilgam buvo sustingdytas Lietuvos akademinis ir kultūrinis gyvenimas. Teologijos ir Filosofijos fakulteto veikla buvo nutraukta, o Dovydaitis pašalintas iš *Lietuviškosios enciklopedijos* vicedirektoriaus posto¹⁸.

Prasidėjus sovietų invazijai, Dovydaitis turėjo galimybę palikti Lietuvą, bet tokio pasiūlymo atsisakė – norėjo pasiaukoti Tėvynės labui. Jis apsigyveno Paprienuose, Čekiškės valsčiuje. Žymus mokslininkas ir visuomenininkas tapo ūkininku. 1941 m. buvo suimtas. Jo šeimos narius netrukus ištiko tas pats likimas¹⁹. Jau įkalintas lageryje, Dovydaitis kaip įmanydamas stengėsi išsaugoti

gilų tikėjimą Dievu. Jis meldėsi, lankydavo slaptas lenkų kunigų laikomas mišias, taip stengdamasis išsaugoti krikščioniškąsias vertybes. Petras Minutka prisimena, kaip profesorius lageryje priėmė Komuniją: „Prof. Dovydaitis pasakė trumpą kalbą, po to sekė Komunijos priėmimas. Atėjus mano eilei, pakėliau akis priimti Komunijos, išvydau pilnas džiaugsmo, tiesiog kūdikiškas prof. Dovydaičio akis, jose atsispindėjo laimė, grožis ir ramybė. <...> Tuomet pajutau, kad priimu Komuniją tikrai iš Bažnyčios tarno rankos, su Dievo palaima“²⁰. Tokiu būdu Dovydaitis įrodė, kad krikščioniškojo tikėjimo šviesa pajėgi nugalėti net ir aklas Sibiro lagerių tamsumas.

SKAUDI LEMTIS

1941 m. spalio 18 d. lageryje iškelta baudžiamoji byla, kuria remiantis, Dovydaitis turėjo būti nuteistas mirties bausme sušaudant. Pagrindiniai kaltinimai – krikščioniškųjų tiesų skelbimas, ateitininkų veiklos skatinimas, priešiškas nusiteikimas komunizmo atžvilgiu, manipuliavimas jaunuomenės kultūriniais įsitikinimais ir neteisėtas jų pažiūrų formavimas nusižengiant sovietinei tvarkai, lietuviybės propagavimas²¹.

Kitų metų vasarą Dovydaičio baudžiamoji byla dėl mirties bausmės buvo peržiūrėta. Kodėl? Nes Dovydaitis buvo garsus mokslininkas ir visuomenininkas, kurio nebuvo galima taip lengvai nuteisti myriop, kaip tai galiojo būti padaryta su „eiliniu mirtinguoju“. Tokia buvo so-

vietų valdžios pozicija. Mirties bausmės klausimas vis tebebuvo svarstomas, tačiau 1942 m. liepos mėn. Dovydaitis areštuotas už Lietuvoje vykdytą pasipriešinimą sovietiniam režimui.

Negana minėtų kaltinimų nepaklusnumu sovietams, Dovydaičiui buvo pateikta jų ir daugiau – esą profesorius net ir įkalintas lageryje priešinosi ten galiojusiai tvarkai. Visa tai tik dar labiau pablogino jau ir taip apgailėtiną Lietuvos patrioto būklę – tų pačių metų spalio 17 d. priimtas nutarimas Dovydaitį nuteisti mirties bausme. Profesorius turėjo būti sušaudytas. Lapkričio 4 d. Sverdlovskė tai ir buvo įvykdyta. Dovydaičio gyvybė buvo nutraukta toli nuo Lietuvos ir nuo artimųjų²².

TIKĖJIMO IR LAISVĖS KELIAS

Dovydaičio viltys sukurti savo tautai laimingą krikščionišką gyvenimą tuo metu neišsipildė. Tačiau – jo darbų vaisiai dar šiandien lemtingi visam mūsų tautos likimui. Laisvės ir tikėjimo kelias Dovydaitį nuvedė, deja, į mirties glėbį. Šv. Rašte skaitome: „Savo kūne papildau, ko dar trūksta Kristaus vargams dėl jo Kūno, kuris yra Bažnyčia (Kol 1, 24). Tas vargų kelias Dovydaičiui, kaip ir Šv. Pauliui, kvietusiam *Viską atnaujinti Kristuje!*, baigėsi smurtine mirtimi...

Vasiliauskiene pastebėjimu, likimas nusišypsojo bent jau jo šeimos nariams – nors jie ir buvo ištremti į Sibirą, bet nė vienas iš jų ten nežuvo, o sėkmingai sugrįžo į Lietuvą²³. Į Sibirą ištremtieji ateitininkai net ir pačiomis sunkiausiomis gyvenimo sąlygomis lageriuose sulaukė Dovydaičio globos ir visokeriopos pagalbos. Paskutinis profesoriaus prašymas jauniems ateitininkams buvo toliau plėtoti ankstesnę veiklą ir Lietuvos švietimoje propaguoti moralines ateitininkijos vertybes. Sovietų režimo nepalaužtą krikščionišką tikėjimą ir lietuvių laisvės siekį Dovydaičio prašymu turėjo

simbolizuoti Tėvynėje pastatytas medinis kryžius. Tai ir – ateitininkų siekių ir idealų, suteikusių gilią prasmę visos lietuvių inteligentijos kančioms Sibiro lageriuose, simbolis²⁴.

Dovydaitis buvo popiežiaus paskelbtas kankiniu. Jis visu savo gyvenimu įrodė, kad *Trijuose pamatiniuose klau-simuose* iškelti reikalavimai krikščionims yra įgyvendinami. Pats Dovydaitis net sunkiausiomis gyvenimo akimirkomis liko ištikimas krikščionių tikėjimui ir tautos laisvės idealui. Tai, kaip prisimena Minutka, bylojo kasdienis profesoriaus elgesys lageryje kenčiant šaltį ir badą: silpnesniesiems jis dalydavo dubenėlius košės, guosdavo kenčiančiuosius, šelpdavo ligonius, nors pats išgyveno dar didesnes fizines ir dvasines kančias²⁵. Todėl dar ir šiandien, praėjus Nojaus palikuonims skirtam amžiui nuo Dovydaičio gimimo, galime drąsiai tvirtinti, kad profesoriaus pasiaukojimas, ryžtas ir malda paliko neišdildomą pėdsaką atkuriant Lietuvos nepriklausomybę ir skatinant dvasinį tautos atgimimą.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ J. Girnius. *Pranas Dovydaitis*. – Chicago: Ateitis, 1975, p. 222–227.
- ² Ten pat, p. 230.
- ³ Ten pat, 240–245.
- ⁴ Ivinskis Z. Pranas Dovydaitis – apaštalautojas ir mokslininkas // *Šviesa*, 1970, p. 15.
- ⁵ J. Girnius. *Pranas Dovydaitis*. – Chicago: Ateitis, 1975, p. 229.
- ⁶ Z. Ivinskis. Pranas Dovydaitis: apaštalautojas ir mokslininkas // *Šviesa*, 1970, p. 11–13.
- ⁷ J. Girnius. *Pranas Dovydaitis*. – Chicago, Ateitis, 1975, p. 399–404.

- ⁸ Z. Ivinskis. Pranas Dovydaitis: apaštalautojas ir mokslininkas // *Šviesa*, 1970, p. 17–19.
- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ J. Girnius. *Pranas Dovydaitis*. – Chicago: Ateitis, 1975, p. 444.
- ¹¹ J. Girnius. Pranas Dovydaitis // *Raštai*, sud. G. Bautrėnienė, t. 4, 2001, p. 587–611.
- ¹² Ten pat, p. 671–689.
- ¹³ J. Girnius. Pranas Dovydaitis // *Raštai*, sud. G. Bautrėnienė, t. 4, 2001, p. 317.
- ¹⁴ A. Vasiliauskiene. *Akmenuotas patrioto kelias*. – Vilnius: Regnum fondas, 2001, p. 219–255.

- ¹⁵ J. Girnius. Pranas Dovydaitis // *Raštai*, sud. G. Baurėnienė, t. 4, 2001, p. 614.
- ¹⁶ Ten pat.
- ¹⁷ Z. Ivinskis. Pranas Dovydaitis: apaštalautojas ir mokslininkas // *Šviesa*, 1970, p. 15–16.
- ¹⁸ J. Girnius. Pranas Dovydaitis // *Raštai*, sud. G. Baurėnienė, t. 4, 2001, p. 751.
- ¹⁹ A. Vasiliauskienė. Pranas Dovydaitis – „sovietinio teisingumo“ auka // *Soter*, 2 (30), p. 120–122.
- ²⁰ P. Minutka „Dešimt metų Stalino draustinyje“ // *Tremties archyvas*, Vilnius, 1993, p. 112.
- ²¹ A. Vasiliauskienė. Pranas Dovydaitis – „sovietinio teisingumo“ auka // *Soter*, 2 (30), p. 126.
- ²² A. Vasiliauskienė. *Akmenuotas patrioto krelias*. Vilnius: Regnum fondas, 2001, p. 299–317.
- ²³ Ten pat, p. 417–461.
- ²⁴ J. Girnius. Pranas Dovydaitis // *Raštai*, sud. G. Baurėnienė, t. 4, 2001, p. 855.
- ²⁵ P. Minutka. Dešimt metų Stalino draustinyje // *Tremties archyvas*, Vilnius, 1993, p. 107.